

СВАКОДНЕВНА КУЛТУРА У ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ПЕРИОДУ У СРБИЈИ И БУГАРСКОЈ

БАЛКАНСКА ТРАНСФОРМАЦИЈА И ЕВРОПСКА ИНТЕГРАЦИЈА

Зборник
Етнографског института САНУ
22

ISBN 86-7587-036-1

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

Collection of Papers, Volume 22

Everyday Culture in Post-Socialist Period

Editor in chief:

Dragana Radojčić

Editor:

Zorica Divac

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Milica Bakić-Hayden, Marina Martinova,
Natalija Puškareva, Elena Uzeneva, Elephterios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović,
Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:

Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Dimitrije Stefanović and
associate member of the SASA Vojislav Stanovčić, at VIII meeting of the
Department of Social Sciences SASA, on October 10, 2006.

BELGRADE 2006

ISBN 86-7587-036-1

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Зборник 22

Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уредник:

Зорица Дивац

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Милица Бакић-Хајден, Марина Мартинова,
Наталија Пушкарева, Елена Узенева, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски,
Софија Милорадовић, Бојан Жикић, Јелена Чворовић, Младена Прелић,
Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VIII седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 10. октобра 2006. године на основу реферата академика Димитрија
Стефановића и дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2006

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.yu
www.etno-institut.co.yu

Рецензенти:
академик Димитрије Стефановић и
дописни члан САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод:
Биљана Сикимић, Петко Христов, Јелена Чворовић,
Сања Златановић и Катарина Црњански

Коректор:
Марија Ђокић

Техничка припрема, корице:
Љиљана Гавриловић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије

Део радова у овом Зборнику резултат је рада на пројектима:

Србија између традиционализма и модернизације – етнoлошка и антрополошка проучавања културних процеса (бр. 147020), Антрополошко испитивање комуникације у савременој Србији (бр. 147021) и Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори (бр. 147023), које у целини финансира МНЗЖС РС.

Садржај Summary

Уводна реч	11
Introduction	13
<i>Радост Иванова</i> (Софија), Фактори на промяната във всекидневния живот българите днес	15
<i>Радост Иванова</i> , Фактори промене у свакодневном животу Бугара данас	26
<i>Radost Ivanova</i> , Factors of the Change in the Daily Life of the Bulgarians Today	26
<i>Младена Прелић</i> (Београд), Србија у Европи? Митови и реалност на почетку XXI века	29
<i>Младена Прелич</i> , Сърбия в Европа? Митове и реалности в началото на XXI век	48
<i>Mladena Prelić</i> , A step Forward or a Step Backward En Route for Europe: Serbia in Searching for the European Identity in the Beginning of 21 st Century	49
<i>Горан Башић</i> (Београд), Принципи комунитаризма и либерализма у организацији мултиетничких постсоцијалистичких друштва у југоисточној Европи	51
<i>Горан Башич</i> , Принципите на комунитаризъм и либерализъм в организацията на мултиетническите постсоциалистически общества в Югоизточна Европа	73
<i>Goran Bašić</i> , The Principles of Liberalism and General Welfare in Organization of Multiethnic Post-Socialist Societies	74
<i>Марина Мартинова</i> (Москва), Утицај миграционих процеса на свакодневну културу Московљана	75
<i>Марина Мартинова</i> , Влиянието на миграционните процеси върху всекидневната култура на московчаните	86
<i>Marina Martinova</i> , The Influence of Recent Migration Processes on Moscow Everyday Culture	87
<i>Наталья Пушкарева</i> (Москва), Современное состояние и предмет „истории повседневности“ и ее отличие от этнографических исследований быта	89
<i>Наталија Пушкарева</i> , Савремено стање и предмет „историје свакодневног“ за разлику од етнографских проучавања начина живота	95

<i>Наталија Пушкарџова</i> , Съвременно състояние и предмет на “историята на всекидневието” и нейната различност от етнографските изследвания на бита	96
<i>Natalia Pushkareva</i> , Anthropology of Everyday Life and Ethnographic Research of the Everyday: Differences and Similarities	97
<i>Мирослава Малешевић</i> (Београд), Православље као срж „националног бића“ посткомунистичке Србије	99
<i>Мирослава Малешевић</i> , Православието като сърцевина на „националното битие“ на посткомунистическа Србија	119
<i>Miroslava Malešević</i> , Christian Orthodox Religion Affiliation as a Core of National Being in Post-Communist Serbia	119
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> (Београд), Традиционална религијска пракса у светлу ревитализације православља деведесетих година 20. века	123
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> , Традиционната религиозна практика в светлината на ревитализацијата на православието през деветдесетте години на XX век	132
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Traditional Religious Practice in the Light of Revival of the Orthodoxy in 1990.	133
<i>Драгана Радојичић</i> (Београд), Конкурси од „читуље“ до „рекламе“	135
<i>Драгана Радојичић</i> , Конкурсите од „поменници“ до „реклама“	147
<i>Dragana Radojčić</i> , Job Openings: from Obituaries to Advertising	148
<i>Зорица Дивац</i> (Београд), У потрази за професијом – млади у транзицији	151
<i>Зорица Дивац</i> , В търсене на професия – младите и прехода	158
<i>Zorica Divac</i> , In Search for Occupation – Serbian Youth in Transition	159
<i>Иванка Петрова</i> (София), Доверие на работното място през постсоциализма	161
<i>Иванка Петрова</i> , Поверење на радном месту током постсоцијализма	170
<i>Ivanka Petrova</i> , Trust on the Work Place Through the Post-Socialism	171
<i>Ана Лулева</i> (София), Памет и забрава за социализма в биографичните разкази	173
<i>Ана Лулева</i> , Памћење и заборав социјализма у биографским причама	184
<i>Ana Luleva</i> , Memory of the Communism and Auto/biographical Narration	184
<i>Мирослава Лукић-Крстановић</i> (Београд), Политика трубаства – фолклор у простору националне моћи	187

<i>Мирослава Лукич-Кръстанович</i> , Политиката на групите за духовна музика – фолклор в пространството на националната мощ	203
<i>Miroslava Lukić-Krstanović</i> , Trumpet Politics: Folklore in the Space of National Power	203
<i>Љиљана Гавриловић</i> (Београд), Право на раѓање и идеја родне равноправности	207
<i>Лиљана Гаврилович</i> , Правото на раждане и идеята за полова (gender) равноправност – от традицията до прехода	221
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , A Right to Give Birth: Idea of Gender Equality from Tradition to Transition	222
<i>Соња Ризоска Јовановска</i> (Прилеп/Скопје), Положбата на жените во Република Македонија во постсоцијалистичкиот период	225
<i>Соња Ризоска Јовановска</i> , Положај жене у Македонији у постсоцијалистичком периоду	235
<i>Соня Ризоска-Йовановска</i> , Положението на жените в Македония през постсоцијалистическиот период	237
<i>Sonja Rizoska Jovanovska</i> , The Position of the Woman in R. Macedonia in the Post Socialistic Period	237
<i>Светла Богданова</i> (София), Положението на децата в семејствата на безработни	239
<i>Светла Богданова</i> , Положај деца у породицама незапослених	251
<i>Svetla Bogdanova</i> , The Situation of the Children in Families of Unemployed	252
<i>Александра Павићевић</i> (Београд), „Слобода од родителџа“ – Живот савремене омладине у Србији у светлу процеса демократизације друштва	255
<i>Александра Павичевич</i> , „Свобода“ от родителите – Животът на съвременната младеж в Сърбия в светлината на процесите на демократизация на обществото	265
<i>Aleksandra Pavićević</i> , „Liberation“ from Parents: the Contemporary Serbian Youths in Process of the Society Democratization	266
<i>Јадранка Ђорђевић</i> (Београд), Интернет комуникација и брачно посредовање	267
<i>Јадранка Ђорџевич</i> , Интернет-общуване и брачно посредничество	276
<i>Jadranka Djordjević</i> , Virtual Matchmaking	277
<i>Драгана Антонијевић</i> (Београд), Антрополошки приступ модерним облицима фолклорне комуникације: графити и формулативне SMS и имејл поруке	279

<i>Драгана Антониевич</i> , Антропологично въведение към модерните форми на фолклорната комуникация: графити, стандартизирани sms-сообщения и електронни послания	295
<i>Dragana Antonijević</i> , Anthropological Approach to Modern Forms of Folklore Communication: Graffiti, Formative SMS and E-mail Messages	296
<i>Бојан Жикић</i> (Београд), Антрополошка анализа HIV-вулнерабилности и ризичног понашања у Београду	299
<i>Боян Жикич</i> , Антропологичен анализ на уязвимостта от заразяване със СПИН и на рисковото поведение в Белград	313
<i>Bojan Žikić</i> , An Anthropological Analysis of HIV/HCV: Vulnerability and Risky Behavior in Belgrade	313
<i>Љубинко Раденковић</i> (Београд), Додир са светим у народном хришћанству	315
<i>Любинко Раденкович</i> , Докосването до светостта в народното християнство	325
<i>Ljubinko Radenković</i> , In Touch with Holiness: Folk Christianity	326
<i>Станка Янева</i> (София), Сувенирите: инвестиция в спомена	329
<i>Станка Јанева</i> , Сувенири: инвестиција у успомене	343
<i>Stanka Yaneva</i> , The Souvenirs: An Investment in the Memory	343
<i>Zuzana Profantová</i> (Bratislava), Naratívna každodennst' v kontexte historických zlomov v Česku/a/Slovensku	345
<i>Зузана Профантова</i> , Наративна свакодневица у контексту историјских преврата у Чешкој (и) Словачкој	352
<i>Зузана Профантова</i> , Наративното всекидневие в контекста на историческите превратности в Чехия (и) Словакия	353
<i>Zuzana Profantova</i> , Everyday narratives in the context of historical changes in Czech (and) Slovak Republic	354
<i>Сања Златановић</i> (Београд), Пут до Токија: етнонационализам у Врању од 1999. године	357
<i>Саня Златанович</i> , Път до Токио: етнонационализъмът във Враня през 1999 година	369
<i>Sanja Zlatanović</i> , A Trip to Tokyo: Ethno-Nationalism in Vranje Since 1999	370
<i>Галин Георгиев</i> (София), За опазването, показването и преживяването на фолклора	371
<i>Галин Георгиев</i> , О очувању, показивању и преживљавању фолклора	388

<i>Galin Georgiev</i> , About the Preservation, Presentation and Living of the Folklore	389
<i>Иван Борђевић</i> (Београд), Трансформација „социјалистичких“ празника у транзиционој Србији	391
<i>Иван Джорджевич</i> , Трансформација на „социјалистическите“ празници в Србија през преходни период	403
<i>Ivan Đorđević</i> , Transformation of „Socialist“ Holidays in Transitional Serbia	404
<i>Дарја Василева</i> (София), Некролозите в постсоцијалистическата преса: преход од традиција към модерност	407
<i>Дарја Василева</i> , Некролози у постсоцијалистичкој штампи: од традиције до модерности	427
<i>Darja Vasileva</i> , The Obituaries in the Post-Socialist Press. Transition from a Tradition to Modernity	427
<i>Ласта Бановић</i> (Београд), Схватање смрти у савременим читуљама	429
<i>Ласта Џжанович</i> , Представата за смъртта в съвременните поменници	446
<i>Lasta Đapović</i> , The Comprehension of Death in Contemporary Obituaries	447

Милина Ивановић-Баришић

Етнографски институт САНУ, Београд

Традиционална религиозност и ревитализација православља деведесетих година 20. века*

Аутор се у раду осврће на традиционалну религиозност, коју посматра у светлу ревитализације православља током последње деценије прошлог века. Религиозност уопште, традиционална верска пракса и традиционално верско учење јесу области које се користе да би се видело колико се уопште може говорити о религиозности српског народа.

Када се говори о религиозности, обично се подразумева да мора постојати религиозна група која поседује религиозну свест из које исходи и свака религиозна делатност. Међутим, у пракси се најчешће односи религиозне свести, религиозне делатности и религиозних група одвијају на штету религије. У развијенијим друштвеним заједницама религија је, врло често, оцењивана као конзервативна, традиционална, али и као нека врста кочнице развоја савременог друштва. Наиме, у друштвима савременог типа сматрало се да појачана религиозност може представљати извесну сметњу њиховом друштвеном развоју. Поред осталих, то су били битни разлози због којих је религија потискивана на маргину друштвених догађања.

Кључне речи:

ревитализација православља, религиозност, традиционална верска пракса, традиционално верско учење

Међутим, посматрано у пракси, таква схватања су индиректно потпомагала процесе секуларизације, чији се интензитет појачавао са успостављањем индустријског друштва. Одвајање верника од верског учења је врло изражена карактеристика, али наравно не и једина, савремених друштвених заједница у свету. Секуларизација, како се обично назива овај процес, није увек и у свим друштвима била истог интензитета. Сасвим је

* Рад је резултат истраживања на пројекту: *Србија између традиционализма и модернизације – етнолошко и антрополошко проучавање културних процеса*, (бр147020) који у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине РС.

друго питање колико су ови процеси далеко одмакли у појединим друштвима – да ли су на почетку или су већ у поодмаклој фази.¹

Током 20. века Српска православна црква прошла је кроз неколико фаза у којима су њен положај, друштвени и духовни утицај на простору њеног деловања, може се рећи, били у појединим периодима, чак, дијаметрално различити. У том смислу могу се издвојити и два периода њеног деловања: први – који се може ограничити Другим светским ратом, у којем је позитивно вреднована религиозност људи, па је и положај Цркве донекле био привилегован, и други – у којем је поприлично дестимулативно деловано на религиозност људи и Српску православну цркву тако што је смештана на маргину друштвеног живота, без могућности већег деловања на религијску културу верника.²

Период после Другог светског рата обележиле су различите друштвено-политичке околности које доводе до тога да се, у оквирима новоформиране државе СФР Југославије, православно становништво све више удаљава од раније успостављених и наслеђених религијских начела, па самим тим и од цркве као најизразитијег представника верског живота. Деловање појединих црквених представника у послератном периоду омогућило је да Црква делом и сама допринесе јачању одвајања њеног утицаја од народа.

У новоформираном социјалном и културном амбијенту, значај православне цркве, у смислу доприноса свеопштем развоју заједнице, био је битно умањен. То је имало за последицу да се током друге половине прошлог века Црква као институција све више маргинализовала. Један од разлога је и тај што је врло брзо по окончању Другог светског рата она била монополизвана, тј. изгубила је скоро све позиције које је у ранијем периоду (на пример, између два светска рата) имала у друштву. Као последица таквог стања уочава се додатно губљење верника. Ово је период у којем је верска пракса била доведена безмало до одумирања, јер је њен утицај на свакодневни живот скоро у потпуности престао. Тако су новонастале околности довеле до тога да је наступио период декомпозиције веровања. Религија која је у ранијем периоду била заступљенија у свакодневном животу становништва, престала је да буде у домену интересовања образованијих слојева друштва. По мишљењима појединих истраживача, вера је постала одредница сиромашних.³

Када се говори о религиозности на овим нашим просторима, требало би је посматрати, заправо, на два нивоа – на нивоу сеоске и градске

¹ Simka Delečić, *Postindustrijsko društvo i religija*, Religija i razvoj, JUNIR, Niš 1995, 37-38.

² Mirko Blagojević, *Religija i crkva u transformacijama društva*, Institut za društvenu teoriju, Beograd 2005, 157.

³ Dragoljub B. Đorđević, *Sekularizacija, religija i razvoj jugoslovenskog društva*, Religija i razvoj, JUNIR, Niš 1995, 15.

популације, пошто становници села и града, према неким истраживањима,⁴ имају унеколико различит однос према овом питању.

У градским срединама су врло брзо, одмах по успостављању нових друштвених односа у послератном периоду, наступиле промене које су захватиле целокупни затечени начин живота. Убрзавању промена су потпомогла, поред осталог, и многа техничка достигнућа која су последица започетих процеса индустријализације. Градски начин живота постаје одредница све већег броја дојучерашњег сеоског становништва. Тако, урбана култура – као главна одредница градског живљења – постаје све утицајнији фактор развитка савремене свести. У тим, новим околностима, затечени али и понети митови из старог завичаја имају све мање значаја и утицаја на свакодневни живот.

Процес урбанизације је подједнако захватио и сеоску средину, носећи са собом промене како у схватањима сеоског становништва, тако и у начину њиховог живота. У новим условима животног окружења и стварања постпено долази до превазилажења конзервативне свести и до све већег изобичавања традиционалног начина живота код становника у сеоским заједницама. Тако се све чешће намеће закључак да је све мање одрживо веровање о селу као најконзервативнијем сегменту друштва, као и констатација да у сеоским заједницама традиција и религија имају значајнију улогу него у градској средини.

Међутим, већ током осамдесетих година прошлог века ситуација почиње поново да се мења у корист религије. Промена односа према религији је делом, свакако, настала у складу са променама које су се дешавале на ширем европском простору (пре свега, у источној Европи). Осамдесете године 20. века, представљају време када се подстичу процеси који су, поред осталих делова друштва, захватили и област религијске праксе и религијских осећања.

Политичке и друштвене промене које су се дешавале у источноевропским државама одразиле су се и на српско друштво. Поред већ поменутих, убрзавао се и процес десекуларизације, односно повратак вери, што је за последицу имало, поред осталог, ојачавање положаја али и утицаја Српске православне цркве, и то не само на свакодневни живот грађана, већ и на збивања у широј друштвеној заједници. У овом периоду се положај, улога и значај Цркве знатно побољшавају, што на мање или више успешан начин наставља и у каснијем периоду. Промене на ширем плану убрзавају и мењање односа друштва према Цркви, што све заједно доприноси томе да се религиозност српског народа знатно повећала у односу на ранији период.

Према истраживањима која су обавили социолози током деведесетих година прошлог века, повећана религиозност се запажа нарочито код млађе популације. Иста истраживања указују на то да се повећање запажа претежно код градске популације. Социолозима су овакве закључке омогућила

⁴ Истраживања ове врсте су код нас, до сада, углавном обављали социолози.

истраживања која су обављали у Нишу, Београду, Браничевском округу, Новом Саду...⁵

На основу реченог, намеће се констатација да је стицај повољних друштвених, политичких, економских и других околности допринео томе да је религија наново задобила значајнију улогу у друштвеном животу.

Поједини истраживачи у својим радовима истичу да се ктиторство може сматрати једном од битних одредница религиозности.⁶ Грађење храмова, историјски посматрано, заиста је код српског народа било врло заступљено, па ако би то било најважније, онда би се за српски народ заиста, без претеривања, могло рећи да је врло религиозан. Посматрано из овог угла, појачана религиозност се почела испољавати крајем девете, а нарочито током последње деценије прошлог века. Ово је период када се многи храмови обнављају, али се и граде нови у местима где их до тада није било. У овом погледу су скоро подједнако заступљене и сеоске и градске средине. Свакако да је најзначајније то што се отпочело са наставком изградње храма Светог Саве на Врачару у Београду, на којем су после неколико векова приведени крају градитељски радови.

Међутим, религиозност се мора посматрати и са других аспеката. У том контексту посматрано, однос верника према вери и њеном учењу је сасвим другачији, што закључујемо, пре свега, на основу личних сазнања. Наравно, у раду овакве врсте је неопходно нагласити да треба правити разлику између *традиционалне верске праксе* и *традиционалног верског учења*. По досадашњим сазнањима народ има у великој мери различит однос према верској пракси и верском учењу.

Под „традиционалним хришћанством“ у православљу се обично подразумева поштовање одређених обичаја који су вековима присутни у српским православним кућама, а то су, пре свих, празновање славе, Божића, Васкрса и других већих хришћанских празника. Ове празнике карактеришу вековима неговани обреди, који представљају срећну мешавину паганског и хришћанског начела. Затим, у ову категорију спадају: посећивање црквене службе у одређене дане у години, повремено, мада релативно ретко причешћивање у цркви (са претходном исповешћу или без ње), доследно или мање доследно придржавање светих хришћанских тајни – у првом реду, крштења и склапања брака. Могло би се рећи да традиционално хришћанство задовољава религиозне потребе верника.⁷

⁵ Исто, 18-19.

⁶ Недељко Радосављевић, *Религиозност српског друштва крајем XVIII и почетком XIX века*, Братство VIII, Београд 2004, 113-127; Исти, *Вера и црква у свакодневном животу у 18. веку*, Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, приредио Александар Фотић, Београд 2005, 377-399.

⁷ Vladeta Jerotić, *Kako zamišljam hrišćanstvo i hrišćanina u XXI veku*, Dve hiljade godina hrišćanstva na Balkanu, Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije, Niš 2001, 20-21.

Традиционална религијска пракса

Традиционални однос према религији и цркви, у светлу религијске праксе на православним просторима, није био поремећен као што то је то био актуелни однос према религији као учењу и цркви као институцији. Сеоска популација је кроз комплекс традиционалних обредних радњи, које се пратиле најважније догађаје из животног циклуса (рођење, свадба, смрт) и важније календарске празнике (породичне славе, Божић, Васкрс, Духови и др.), у већој или мањој мери наставила контакт са религијом и црквом. То је учинило да се сеоско становништво у већој мери радикалније не удаљи од религије, као што се догодило у градским срединама (међу радницима, службеницима, студентима...).

Крштење. Обред крштења је један од основних сакрамената у хришћанству. Крштењем се ступа у заједницу са Светим тројством, а сам чин симболизује приступ у окриље православне цркве. Међутим, и „поред несумњиво суштинског религијског карактера, обред крштења као показатељ традиционалног односа према религији и цркви је профанизован обред, обред који је прешао готово у обичај, у нормално и пожељно друштвено понашање чак и у време атеистичког хегемонизма у социјализму“.⁸

Крштење је временом постало део устаљене обичајне праксе, односно чин којим се тек рођено дете уводи у друштвену заједницу, постајући тако њен пуноправни члан. У прошлости је било врло мало некрштене деце, јер је крштење било одредница већинског понашања, па је то један од разлога отпорности према променама насталим у друштву у другој половини прошлог века.

Венчање. Обичај који је био устаљен, а који је у послератном периоду сведен на минимум, било је црквено венчање. Пошто је власт установила грађански брак, обавеза свих венчаних је била да се венчавају пред матичарем у општинама или месним уредима. Само брак склопљен на овакав начин имао је законски основ, па је склапање бракова у цркви (одн. црквено венчање) било скоро изобичајено. Деведесете године су донеле промене када је црквено венчање у питању. Велики број младих одлучује, да поред грађанског, обави и црквено венчање.

Сахрана. У погребном ритуалу је учешће свештеника скоро маргинализовано. Код већине породица свештеник је имао одређену функцију само приликом самог чина сахране. Свештеник је одржавао опело и учествовао у испраћају до гробног места. Међутим, уочљиво је да учешће свештеника оваквим поводима представља више одраз традиције, а мање – стварних потреба ожалостњених, мада се не гледа са одобравањем на изражавање жеље да се свештеник из неког разлога не позове на нечију сахрану.

⁸ М. Благојевић, *Религија и црква у трансформацијама друштва*, 261-262.

Занимљив је закључак једног истраживања које се односи на северну Шумадију, а који се заснива на чињеницама да број опојаних у послератном периоду није опадао истим интензитетом као број крштених и венчаних. Овај сегмент је у појединим својим деловима остао повезан са црквом, без обзира на многе обичаје који прате ритуално понашање повезано са култом мртвих. Још једно обележје овог сегмента животног циклуса јесте то да се чланови заједнице строго придржавају поста. То значи: ако неко премине у току поста или се сахрањује у среду или петак, тада се обавезно припрема посна храна.⁹

Календарски празници. Најважнији црквени али и народни празници – Божић, Васкрс, Богојављење, Преображење, породичне славе и други празници – били су дани које је поштовала велика већина народа и који нису били значајније, егзистенцијално доведени у питање. То су биле прилике када су појединци били упућени на посету цркви и подсећање да религија ипак постоји.

Празновање календарских празника и извођење неких значајнијих обичаја, као нераздвојног дела празновања, после деведесетих година прошлог века има углавном два дела – започиње се у цркви јутарњом службом, где се после тога обављају неки од обичаја по којима је празник препознатљив (нпр. паљење бадњака на Бадњи дан, туцање јајима на Васкрс, узимање освештане воде на Богојављење, плетење венчића од различитих трава на Духове, освештавање грожђа на Преображење, освећење босиљка на Крстовдан и др.), а касније се празновање наставља код куће.

На поједине празнике, као што су задушнице, свештеник је у многим селима преузео функцију читања молитве (која је у ранијем периоду била заједничка), с тим што он то углавном обавља на сваком гробу посебно.

Светковање породичне славе и пре последње деценије прошлог века није било битно доведено у питање. Свечари су том приликом, у зависности од личног односа према цркви и званичној религији, одлучивали да ли ће допустити да свештеник свети водицу пред славу али и Васкрс, као и да ли ће неко од укућана носити славски колач и жито на освећење у цркву, на дан свеца – заштитника куће. Породична слава је била један од ретких обичаја који је поштовала већина житеља, не само у сеоској већ и у градској средини. Нека од истраживања показују „да овај обред иде у ред најзаступљенијих обреда и обичаја традиционалне везе са религијом и црквом (...) Данас се Крсна слава и верски празници славе на много доследнији начин, црквено прописани начин уз обредне радње које су раније биле у мањем или већем степену занемарене“.¹⁰

Оно што је битно код ревитализације религиозности, а односи се на календарске празнике, јесте то да се, после деведесете године прошлог века,

⁹ Александра Павићевић, *Брачни и породични живот у северној Шумадији у другој половини двадесетог века*, докторска дисертација у рукопису, Београд 2005, 183.

¹⁰ М. Благојевић, *Religija i crkva u transformacijama društva*, 265.

повећава број свечара који носе, на пример, славски колач и жито на освећење у цркву, као и број оних који примају свештеника да освети водицу не само пред славу, већ да то учини и пред неке друге празнике (Васкрс нпр.).

Традиционално верско учење

Прелаз из девете у десету деценију 20. века обележила је не само промена односа према религији, већ се сматра да је повећана и религиозност већег дела становништва. За последњу деценију прошлог века обично се говори да је била период ревитализације религије на нашем простору. После пола века обележеног интезивном атеизацијом, ово је био период у коме је црква уложила велике напоре да народ поврати својој вери.

Почетне године последње деценије обележило је појачано пропагирање вере кроз популарну верску литературу, која је била доступна скоро у свакој књижари, затим кроз текстове црквене садржине у дневној и периодичној штампи, као и кроз специјалне верске емисије које су често биле емитоване на радију и телевизији. Све је то, како се веровало, требало да буде подстрек и да допринесе повећаном интересовању становника да постану верници и прихвате све што им завничници Цркве нуде. Наравно, у овој пропаганди се нудило оно што се сматрало довољно едукативним за верски необразоване, широке масе народа.

Поставља се оправдано питање: како се поприлично велико ангажовање црквених институција, али и других сегмената друштва, одразило на евентуално повећање религиозности код српског становништва. Занимљиво је, заправо, утврдити колико народне масе уопште познају православно учење, у којој мери и на који начин упражњавају обреде које је прописала црква, колико се придржавају хришћанског морала, како замишљају улогу цркве у савременом друштву.

На нека од ових питања тражени су одговори кроз истраживања обављена током прве половине деведесетих година прошлог века у околини Ваљева, Крушевца и Београда,¹¹ као и кроз недавна истраживања у околини Београда.¹²

Према поменутиим истраживањима, елементарне представе православног учења поприлично су нејасне и недефинисане у народној свести.¹³ Наравно, ова констатација се односи искључиво на пољопривреднике и домаћице (нискообразовани профил становника), јер су они, углавном, били и обухваћени истраживањима. Међутим, битно је да су се сви испитаници у разговору декларисали као верници. Потпуно је друго питање како ти

¹¹ Душан Бандић, *О народном православљу данас*, Етноантрополошки проблеми 9, Београд 1992, 63-68; D. Bandić, *Srpski seoski Bog*, Етноантрополошки проблеми 10, Београд 1995, 7-11.

¹² Истраживања је обавио аутор овог рада.

¹³ Видети рад: Жикица Симић, *Религијска култура традиционалних православних верника*, Теме 1-2, Ниш 2005, 55-76.

„верници“ ту своју веру схватају. На пример, сви саговорници су тврдили да верују у Бога, али уопште нису били сигурни да он постоји. Неки од испитаних су одговарали да верују само зато што други становници из околине верују. То упућује на костатацију да колектив још увек има великог утицаја на формирање ставова појединца.

Исто тако, у пределима северне Шумадије се верује у Бога. Испитаници су, углавном, знали да „постоји само један Бог“, а „дал` је Јанко ил` је Марко... свеједно је“. Код испитаника најстарије генерације (рођени између два светска рата), али и код најмлађе генерације (рођени после осамдесетих година прошлог века), преовлађује схватање да је Бог исто што и Исус Христос. Средња генерација испитаника верује да постоји „нешто“ што управља природним силама и светом.¹⁴

Сличан је однос испитаника према *молитви*. У основи, традиционални верници немају развијен однос према молитви, па се из тих разлога ретко овај чин и обавља на месту које је по црквеним законима за то предвиђено – у цркви. Пошто се ретко одлази у цркву, молитви се прибегава у разним другим приликама, на другим местима и другим поводима. Ретко се изговара гласно, већ се углавном одвија у мислима. Међутим, оно што се у разговорима могло запазити, то је да се „божија помоћ тражи доста често. Ако Бог постоји, наши сељаци му често досађују. И ту постоје индивидуалне разлике, али није мало оних, који се моле више пута на дан: ујутру пред умивање, у подне пре јела, увече пре спавања. Један испитаник је чак рекао да се моли сваки пут пре него што ће попити ракију. Судећи по ономе што се видело, молио се непрестано.“¹⁵

Као што је познато, наша народна религија је синкретистичка, што значи да се у религијској пракси сусрећемо са многим налагама ранијих времена. Стога и не чуди однос верника према тзв. званичној религији, пошто он не сматра да чини „прекршај“, већ да се понаша по устаљеним и наслеђеним правилима. Тако „у контексту вишеслојног религијског наслеђа, паганско, старозаветно и хришћанско постоје истовремено као архетипске могућности у бићу савременог човека.“¹⁶

Када се говори о религиозности, треба имати на уму чињеницу да је то – пре свега – субјективна рефлексија човекове личности, али да на њу, свакако, имају утицаја социјални, друштвени, економски и други услови у којима се личност формира. Последње две деценије прошлог века простор нашег живљења обележили су распад некадашње државе, ратна збивања и неизвесност, који су утицали на то да „повратак“ у религиозност, односно „враћање Богу“, многим житељима омогући лакше издржавање суморне свакодневице. Људи обично у кризним ситуацијама траже могућности за

¹⁴ А. Павићевић, *Брачни и породични живот у северној Шумадији*, 180.

¹⁵ Д. Бандић, *О народном православљу данас*, 66.

¹⁶ Бојан Јовановић, *Дух паганског наслеђа у српској традиционалној култури*, Светови, Нови Сад 2000, 24.

лакше преживљавање недаћа које их сналазе, па је и разумљива испољена појачана религиозност код становништва. Тако се, по ко зна који пут, на овим просторима још једном показало – како то једном рече В. Јеротић – да „без невоље нема богомоље“.

* * *

Религиозност је условљена социјалним, економским, културним, па и политичким чиниоцима. Међутим, у којој мери ће се она испољити, зависи првенствено од личног афинитета верника.

Током друге половине прошлог века, процеси који су обележили друштвени развој утицали су негативно на религијска схватања и религијско понашање већине становника ових простора. Индустријализација, урбанизација, развој технике и повећана употреба техничких достигнућа у свакодневном животу утицали су на појачавање процеса секуларизације и повећано одвајање верника од верског учења.

Традиционална религиозност најчешће подразумева да се у свакодневном животу поштују наслеђени обичаји који су већ вековима присутни у породичном слављу, као и обреди који су карактеристични за поједине празнике и који су нераздвајни део прослављања. Обреди крштења, црквеног венчања и испраћај покојника, такође су делови устаљене традиције.

Деведесете године прошлог века сматрају се периодом ревитализације религије. На различите начине појачано пропагирање вере требало је да допринесе повећању броја верника. Свој допринос је у томе свакако имала и Црква, која се трудила да омогући доступност верске литературе, сматрајући да ће на тај начин помоћи повећању религиозности народних маса, али и напуштању атеистичких начела која су многим била правило понашања током пола века званичног атеизма.

Истраживања која су рађена током деведестих година показују да је религиозна свест код верника на релативно ниском нивоу, али и да је појачана религиозност, делом, одраз кризе која је захватила ове просторе у последњој декади прошлог века.

Милина Иванович-Баришич

Традиционална религиозност и ревитализација на православието през деветдесетте години на XX век

След Втората световна война новоустановената власт приема законови предписанија, посредством които црквата се одделя от државата. Тези решенија са повлияли върху засилване на процеса на секуларизација както в градска, така и в селска среда. Това е и една от причините отделни фрагменти на традиционната обредна практика да започнат да се трансформират. Въпреки че селското население не се одделя радикално от црквата, все пак се стига до определени промени в религиозното му поведение.

Клучови думи:

ревитализација, црква, традиционната обредна практика, годишни обичаи

В настоящата работа чрез примера на отделни годишни обичаи и обреди от жизнения циклѸ ще бѸде разгледан процесѸт на промяна на отношението спрямо официалната религија, и по-конкретно – на ревитализација на определени религиозни ценности през деветдесетте години на миналият век.

Milina Ivanović – Barišić

Traditional Religious Practice in the Light of Revival of the Orthodoxy in 1990.

Religiosity is always under the influence of social, economic, cultural and even political factors that dominate in a particular community. The manifestation of religiosity depends on a personal inclination of the believer but also on the cultural profile of an individual. The second half of the 20th century witnessed a number of processes in our community that altered and impaired the religious understandings and behavior. These processes, in the first place industrialization, urbanization, technical developments and its rising usage in everyday life influenced partially the process of secularization. The term secularization signifies the separation of the believers from religious teachings, and it is considered to be one of the major determinants of contemporary social communities.

Key words:

revival of Orthodoxy, religiosity, traditional religious practice, traditional religious teachings

The traditional religiosity is expressed in various ways- through patronage and sponsorship, traditional religious practice and traditional religious teaching. The traditional relationship toward the official religion (Orthodoxy) was not so altered as was the case with the relationship toward religion in general and church as an institution.

The traditional religiosity comprises everyday reverence of certain customs that are present for centuries, for example, celebration of a Saint Patron's Day, Christmas, Easter and other calendar holidays; all these holidays require certain characteristic rituals, which in time became indispensable for Orthodoxy. Furthermore, these include the rituals performed during baptize, church wedding and funeral rites. It could be argued that these rituals partially satisfy religious needs of the believers.

During the 1990's, the propagation of religion has taken place, mostly through various popular texts in religious literature, texts in daily and periodical newspapers, as well as in special shows broadcasted on radio and television. The propaganda contained all elements that the Church held helpful in enhancing the religiosity of the people, and that would help to abandon atheistic ideals planted during the half century of the official atheism.

The research conducted during the 1990's show that the religiosity is at a relatively low level, and that its enhanced form is in fact a reflection of the crisis in the last decade of the last century.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.7(4-664)(082)

39(4-664)(082)

316.4(4-664)(082)

316.7(497.11)"198/200"(082)

Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду / главни и одговорни уредник Драгана Радојичић ; уредник Зорица Дивац. - Београд : Етнографски институт САНУ, 2006 (Београд : Академска издања). - 447 стр. : илустр. ; 24 см. - (Зборник / Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, ISSN 0351-1499 ; 22)

На спор. насл. стр.: Everyday Culture in Post-Socialist Period. - Радови на више језика. - Тираж 500. - Библиографија уз већину радова. - Резимеи на буг. и енгл. језику или срп. и енгл. језику уз сваки рад.

ISBN 86-7587-036-1

1. Радојичић Драгана

а) Културни идентитет - Постсоцијалистичке државе - Зборници б) Свакодневни живот - Етнографска истраживања - Постсоцијалистичке државе - Зборници ц) Друштвене промене - Културни аспект - Постсоцијалистичке државе - Зборници д) Култура – Транзиција - Србија - Зборници

COBISS.SR-ID 135274764